

УДК 811.161.2"373.612

Луценко П. О.,
докторант,
Донецький національний університет ім. Василя Стуса

ЕТАПИ ВИВЧЕННЯ ДИХОТОМІЇ *СВІЙ* – *ЧУЖИЙ* У ВІТЧИЗНЯНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

В українській гуманітарній традиції проблема *свого* й *чужого* привертає прискіпливу увагу вчених, оскільки вона безпосередньо пов'язана з національною ідентичністю, культурною пам'яттю та своєрідно відображається в когнітивній і мовній картинах світу. Категорійна дихотомія *свій* – *чужий* спроектована на осмислення та відповідне омовлення історичної долі українців, що пов'язана з боротьбою за збереження ідентичності в умовах контактів з іншими етносами. Аналіз вербалізації цієї дихотомії дає змогу простежити не

лише особливості актуалізації відповідних наукових підходів, але й осмислити відповідні світоглядні трансформації.

Аспектуально окреслимо основні етапи та напрями вивчення категорійної дихотомії *свій – чужий* у вітчизняному мовознавстві.

1. Етнографічно-фольклористичний етап – це перша спроба осмислення опозиції *свій – чужий*, що пов'язана з працями українських етнографів і фольклористів у др. пол. XIX – на поч. XX ст., коли досліджували народні звичаї, обряди та фольклорні тексти, у яких і виявляли ставлення до *свого* (*рід, громада, земля*) і *чужого* (*іновірець, чужоземець, ворог*). На цьому етапі було закладено фундамент для подальших лінгвістичних учень щодо складників зазначеної опозиції: етнографи та фольклористи вперше описали, як саме дихотомія *свій – чужий* омовлюється в народній культурі.

2. Структуралістський етап. У сер. XIX ст. ще в працях О. Потебні, а в XX ст. в наукових студіях його учнів – насамперед представників київської та харківської лінгвістичних шкіл, з'являється пошук інтересу до *семантичних бінарних опозицій* загалом, які інтерпретують як відповідний *спосіб структурування світу*. Послідовники О. Потебні розглядали дихотомію *свій – чужий* як частину ширшої системи протиставлень: *позитивно – негативно, життя – смерть, верх – низ*, що сприяло більш докладній її дескрипції не лише як *культурно специфічного*, але і як *універсального феномену*. Саме в цей період відстежували специфіку вербалізації розглядуваної опозиції в художніх текстах, символіці, міфології. Актуалізована дихотомія набула *статусу архетипної*, що структурує мислення і відображена на рівні мовних значень.

3. Когнітивно-лінгвістичний етап. Наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. дослідження зміщуються в площину когнітивної лінгвістики. Актуалізовано увагу до того, як у мові відбувається концептуалізація світу, що здійснюється і через призму опозиції *свій – чужий*. У центрі уваги вчених такі явища, як мовна картина світу, зокрема й у фокусі вияву системи уявлень про *своє* і *чуже*; паремійний фонд – прислів'я і приказки розглядаються як засіб фіксації колективних знань про цю дихотомію; описують відповідні лексико-семантичні поля, аналізуючи слова із семантикою *свій, чужий, рідний, іній, ворог*; вивчають дискурсивні практики, у яких відбувається вербалізація зазначеної опозиції, що насамперед виявляється в художніх текстах і публіцистиці, де протиставлення *ми – вони* стає інструментом ідентифікації. Когнітивний підхід показує, що *своє* і *чуже* – це не лише протиставлення, але й полярні точки *ціннісної шкали*, де *своє* отримує позитивну конотацію, а *чуже* – переважно негативну.

4. Сучасний етап розвитку мовознавства (поч. ХХІ ст.) відзначається комплексним підходом та практичною спрямованістю в міждисциплінарне поле (лінгвістика, культурологія, соціологія, політологія). В українському мовознавстві простежуємо кілька провідних напрямів – лінгвокультурологічний (аналіз культурних смислів у прислів'ях, художніх текстах, медіа); психолінгвістичний (вивчають, як дихотомія впливає на когнітивні процеси й оцінки в міжкультурній комунікації, зокрема йдеться про формування *образу чужого*); дискурсивний (дослідження політичних і медійних текстів, де *свій* ототожнюється з нашою державою, армією, народом, а *чужий* – із ворогом чи агресором; дихотомію *ми – вони* використовують як засіб легітимації *свого* та маркування *чужого*).

Отже, дихотомія *свій – чужий* у вітчизняному мовознавстві має тривалу традицію дослідження: від етнографічного опису через структуралістський аналіз до когнітивної та міждисциплінарної інтерпретації. Кожен етап вніс нові методологічні акценти: етнографія *зафіксувала матеріал*; структуралізм визначив опозицію як *архетипну*; когнітивна лінгвістика інтерпретувала цю дихотомію як *концептуальну*; у сучасному мовознавстві досліджують *функційне навантаження складників дихотомії в дискурсивному просторі загалом*.

Перспективу вивчення дихотомії *свій – чужий* окреслюємо в кількох напрямках: (а) важливим залишається зіставний аналіз, спроектований на мовні факти слов'янських та західноєвропейських лінгвокультур, що дає змогу виявити універсальні й культурно специфічні моделі вербалізації цієї опозиції; (б) потребують вивчення і особливості використання компонентів розглядуваної опозиції в сучасному медійному дискурсі, оскільки дихотомія *ми – вони* стала базовим інструментом формування колективної ідентичності українців, їх мобілізації та протидії інформаційним впливам.